

AZ OSZTRÁK LEGITIMISTÁK AZ ÖNÁLLÓ AUSZTRIA VÉDELMEBEN

Szatmári Péter

Összefoglaló:

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeiben szocializálódó osztrák politikugeneráció gondolkodását alapvetően határozta meg az a különleges identitáshalmaz és -sokféleség, ami sajátos dinamikát adott az Első Köztársaságban ébredező nemzettudatnak. Az előbb említett köntődések döntően befolyásolták a független – Clemenceau szavaival élve – „maradék állam” meghatározó politikai mozgalmának, a legitimisták-nak a szellemi arcélét, illetve Ausztriához és Közép-Európához fűződő viszonyát. A kortársak és az Első Osztrák Köztársaság lakosságának ja-va része életképtelennek tekintette az új államot. A legitimisták részben kényszerből, részben érdekből, illetve meggyőződésből képviselték, szin-te egyedülként Ausztria függetlenségének ideológiáját. A legitimisták két évtizeden keresztül formálták az Első Köztársaság szellemi karakterét, húszas–harmincas évek Ausztriájának politikai és történeti közgon-dolkodását; ennek szélesebb dimenzióit mutatja be a tanulmány.

Kulcsszavak: legitimizmus, Monarchia, autoriter, nemzetállam, osztrák nemzettudat, pártrendszer, küldetéstudat, identitás, diktatúra, de-mokrácia, Anschluss, Közép-Európa

Abstract:

The thinking of the Austrian political generation, which had been socialized in the last decades of the Austrian Hungarian Monarchy, was fundamentally determined by the special set of identities and diversity that gave a special dynamism to the national consciousness awakening in the First Republic. The aforementioned ties decisively influenced the intellectual profile of the dominant political movement of the independent “Remnant State”, in Clemenceau’s words, the legitimacy, and their relationship with Austria and Central Europe. Contemporaries and the majority of the population of the First Republic of Austria considered the new state unviable. Legitimists represented the ideology of Austria’s independence partly out of coercion, partly out of interest or conviction, almost exclusively. For two decades, legitimists shaped the intellectual character of the First Republic, and the study presents the political and historical public thinking of Austria in the 1920s and 1930s, and its broader dimensions.

Keywords: legitimism, Monarchy, authoritarian, nation state, Austrian national consciousness, party system

Bevezetés

Ausztriában 1918 után kizárólag a legitimista-monarchista mozgalom tartotta magát szilárdan Ausztria életképességének elfogadásához. 1932–33-ig a legitimista-monarchista csoportoknak, szervezeteknek és pártoknak nem volt igazi jelentősége és befolyása. Az ország nemzetközi helyzete egészen a harmincas évek kezdetéig kizárta a restauráció kérdésének felvetését. Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai éberem őrködtek, és a Habsburgokkal kapcsolatos legjelentéktelenebb hírre is a mozgósítás elrendelésével reagáltak. A fasizmus németországi hatalomra jutása azonban határozottá és aktívvá tette az eddig meglehetősen elszigeteltségben működő csoportokat. Elképzeléseik és törekvéseik sok esetben találkoztak a hatalmon lévő erők politikájával.

A Dollfuß-kabinet egy konzervatív-katolikus-autoriter ideológia talaján törekedett Ausztria múltbéli hagyományain keresztül igazolást keresni egy új hivatásrendi berendezkedéshez. Szükség volt a társadalom egészét egyesítő és minden réteg számára elfogadható alapeszme megteremtésére. Mivel más tényleges lehetőség alig kínálkozott, „mint a régi legitim államrendnek a régi konzervatív erők számára szolgáló jelképe”,¹ a történelmi igazolást egy új tekintélyuralmi berendezkedéshez – más alternatíva nem lévén – az első világháború előtti Monarchiában kényszerültek keresni. Ezen a ponton lép be az osztrák monarchizmus újbóli erőre kapása és felszínre kerülése, azaz benyomulása a politika mindennapjaiba.

Monarchia – a „kivezető út”

A legitimizmus, a monarchizmus, az Osztrák–Magyar Monarchia léte és működése, az abban érvényesülő osztrák befolyás jó lehetőséget kínált a dicső történelmi múlt hangoztatására. Ezek az eszmék és gondolatok Dollfußnál csupán eszközül, a meggyőződéses monarchista Schuschnignál már tényleges politikai fegyverként és bázisként szolgáltak Ausztria önálló állami létének igazolására, valamint (esetlegesen) a társadalom széles rétegeinek a mozgósítására a függetlenség megőrzése érdekében.

---

¹ Hantsch, Hugo (1934): *Österreich. Eine Deutung seiner Geschichte und Kultur*. Wien. 84.

A legitimizmus a hivatalos „nemzetmentő” programmal és ideológiával ellentétben (a kormány esetében gyakran nem tudatos döntésekről, hanem kényszerintézkedések sorozatáról, illetve improvizációról beszélhetünk) már 1918-tól vállalta és hirdette Ausztria független államiságának létjogosultságát és az osztrák küldetés, valamint az osztrák nemzet létezését.² A legitimizmus viszont, mivel lényegesen nyitottabb eszmei irányzat volt, nehezen tudott azonosulni az 1932-től meginduló diktatórikus törekvésekkel. Az osztrák monarchisták egy alkotmányos királyság létrehozására gondoltak, egy olyan tekintélytisztelet meglétére, amely nem erőszakos eszközök igénybevételén, hanem közmegegyezésen nyugszik. A szélsőjobboldali fordulat növekvő esélye, illetve a német hatalmi és hegemón politika pozícióerősödése, ami kézzelfogható veszélyt tette a nyugati hatalmak semleges és a környező országok közömbös magatartása esetén az Anschlusst, mégis elősegítette az osztrák legitimizmus közeledését az államhatalomhoz, mivel ezen keresztül látta biztosítottnak egy második védvonal megteremtésének lehetőségét a német fasizmussal szemben.

Ezen a ponton feltétlenül utalnunk kell a magyar és osztrák legitimizmus ekkor megerősödő hasonlóságaira. Ez a szellemi és politikai erő megkísérelt mind Ausztriában, mint Magyarországon – részben konzervatív eszmeiséggel, részben új tartalommal gazdagodva, ami jelentette a kapunyitást más: elsősorban a liberális demokrata, a kommunista és a szociáldemokrata irányzatok felé – bizonyos alternatívát felmutatni az erősödő etatista törekvésekkel szemben.

Ausztriában a Dollfuß-kabinet inkább eszközt látott a monarchista erőkből. Az 1933-ban létrehívott Vaterländische Front kezdetben hiába próbálta magába szívni a királpárti erők három jelentősebb szervezetét, ez csak Dollfuß 1934. július 25-én bekövetkezett tragikus halála után indult meg.³ Schuschniggot, az új kancellárt mindenki a monarchia szimpatizánsának ismerte, ugyanez állt Starhemberg alkancellárra, aki ugyan kacérkodott a fasizmus osztrák útjával, de a kézzelfogható náci fenyegetés őt is „titkos” monarchistává tette. Különösen 1935-től kezdődően láthatóak egyértelműen Schuschnigg törekvései, hogy ugyan nem nyíltan, de egyenrangú partnerként vonja be a monarchistákat a Vaterländische Front szervezetébe, hogy ott legális működési feltételeket biztosítson nekik. Theodor Hornbostel, a külügyi apparátus tagja, 1935 után államtitkár, a Monarchia vagy egy ahhoz hasonló államalakulat megteremtésének esélyeiről és a hivatalos politika álláspontjáról diplomatiku-

² Mikoletzky, Hans Leo (1969): *Österreichische Zeitgeschichte*. Wien.; Heer, Friedrich (1984): *Der Kampf um die österreichische Identität*. Wien.; Hoor, Ernst (1969): *Österreich 1918–1938*. Wien.

³ Jagschitz, Gerhard (1976): *Der Putsch*. Graz.

san, mégis egyértelműen fogalmazott: *„Az osztrák eszme túlságosan szent abhoz, hogy azt lottójáték tárgyává tegyük... Lehetséges egy szűkített megoldás, miszerint a dinasztia képviselője ma megelégedne azzal, hogy egy hatmillió lakossal bíró államban uralkodjék... Ezek azonban mind elméleti szemléletmódok. Nem az én feladatom, hogy bíráljam vagy leszögezzem, mi a jobb megoldás... Van-e előnye, csakis abból nézőpontból indulhatok ki: lehetséges-e a megvalósítása, fenntartása vagy nem. Belpolitikailag nem mutatkoznának nehézségek, külpolitikailag az elképzelés pillanatnyilag kizárt.”*⁴

A Habsburg-ellenes törvények „részleges” felfüggesztése (1935. július 13.), amely elsősorban az uralkodócsalád vagyonaára vonatkozott, komoly nemzetközi visszhangra talált, elsősorban a kisantant országainak részéről, ők a közvetlen restauráció veszélyét vélték felfedezni a „részleges” törvény módosításokban. Ugyanebben az évben életre hívtak egy egyesületet azzal a céllal, hogy közadakozásból emlékművet emeljen Ferenc Józsefnek, és ezzel a hagyományápolással erősítse az osztrák hazafias érzést. Az egyesület fő védnökének magát a szövetségi elnököt, Miklast kérték fel. A levéltári anyagokból jól rekonstruálható az a lelkesedés és aktivitás, amit egyrészt a külföldön élő osztrákok a külképviseleteken keresztül kifejtettek (a követségeket megbízták az egyesület külföldi propagálásával és az adományok kezelésével), de Ausztrián belül is sorra alakultak a különböző fiókszervezetek, ezek részben a monarchista eszme terjesztése számára is kiváló terepnumot biztosítottak.

Utalnunk kell itt az osztrák kormányzat azon szándékára, mely a külföldön élő „osztrákság” megszervezésére irányult. A műemlék felállítása kapcsán egyfajta közvélemény-kutatás zajlott az idegenben élő német nyelvű lakosság körében arról, vajon minek vallják magukat. A császár személye és az emelendő emlékmű ötlete kiváló alkalmat kínált a független Ausztria melletti szimpátia kinyilvánítására és deklarálására. Az együttérzés, támogatás és segítőkészség jeleit a levéltári források is bizonyítják.

A Schuschnigg-kormányzat nyíltan osztrák „össz nemzeti” ügynek minősítette az emlékmű felállítására megindított gyűjtést, és támogatta az e célból megalapított egyesület felhívását. A felhívás a következő szavakkal hirdette meg az emlékmű ürügyén az osztrák társadalom egészének összefogását: *„Az egész osztrák nép segítse ezt elő, mindenki; nemcsak adományozással, hanem hírverési tevékenységgel vagy más módon, hogy ennek a nagy műnek a munkatársává váljék. Mindegy, mi a foglalkozása, mindegy, milyen a politikai beállítottsága, mindegy, milyen a vallása vagy a világnézete – valamennyi osztrákhhoz, Bécs és más városok szíveire szól a felhívás:*

⁴ Hornbostel-hagyaték. Österreichisches Staatsarchiv. Archiv der Republik. Neues Politisches Archiv. (továbbiakban: ÖS.AdR.NPA.). Sammlungen/Nachlässe, Gruppe 09. V.F. Karton 12. 3. 4. 1937.

lépjenek be a szövetségi kormány és a szövetségi elnök úr fővédnöksége alatt álló politikamentes, Ferenc József császár emlékművének felállítása céljából Bécsben létrejött egyesületbe...⁵

Igaz, Schuschnigg a külföld felé mindig igyekezett hangsúlyozni: noha Ausztria maga akar dönteni saját államformájáról, a restauráció kérdése az adott külpolitikai helyzetben nem aktuális. 1935 és 1938 között az osztrák kancellár két alkalommal is találkozott Habsburg Ottóval, akit 1935-ben, de az Anschlussig a következő években is több száz ausztriai városban és községben választották díszpolgárrá. Az 1936-os év elején *Levelék a száműzetésből* címmel egy könyv jelent meg Ottó tollából Bécsben, melyben a különböző hagyományörző egyesületeknek írt válaszai olvashatóak.

Habsburg Ottó 1938. február 17-én, az Anschluss előestéjén egy levélben felajánlotta tapasztalatát Schuschnigg kancellárnak. Elképzelhetőnek tartotta, hogy személyesen vegye át Ausztria államügyeinek intézését. Erkölcsei kötelességének érezte, hogy Ausztria válságos helyzetében osztozzon a kormányzati felelősségben. Levelében többek között a következőket írja: „*Szükséges a mielőbbi közeledés a nyugati hatalmakhoz, Guido Schmidt leváltása, a hadsereg készségbe helyezése...*”⁶ Az előbbi gondolatok az adott pillanatban illuzórikusnak látszottak, mégis kifejezték Ottó határozott náciellenességet, hiszen konkrétan megnevezte Guido Schmidtet mint nácibarát politikust. Pontosan jelezte jóhiszeműségét a „közeledés” kinyilvánítása. Bízott Nyugat-Európa segítségében. Ottó még ekkor is hitte, hogy az Anschluss Anglia és Franciaország támogatásával megakadályozható, továbbá egységesnek és harcképesnek vélte az osztrák hadsereget egy Németország felől érkező támadás esetén. A levél befejező részében az alábbi olvasható: „*Mindenekelőtt megegyezésre kell törekedni a baloldallal. A munkások az utóbbi napokban és időben bizonyították patriotizmusukat. Ők érintetlenek a nácizmus mérgétől, ezért szükséges az együttműködés.*”⁷

Az előbbi mondatokkal Ottó rávilágít a Dollfuß- és Schuschnigg-kormányzatok által képviselt politika legsúlyosabb dilemmájára, vagyis a baloldalhoz fűződő viszony kérdésére. A munkásrétegekkel végzetesen megromlott viszony mielőbbi rendezését szorgalmazza, és síkraszáll a szövetségépítés elkerülhetetlensége mellett, illetve a mielőbbi megegyezést sürgeti a baloldallal. Mindezzel egyben, ha megkésve is, súlyos kritikáját adja a „Ständestaat”-nak, mivel a rendszer elmulasztotta a társadalmi béke megteremtését és a kiegyezés megkötését a baloldal-

⁵ ÖS.AdR. NPA. Auswärtige Angelegenheiten, Präsidium 1918–1938. Gruppe 01. Karton 20. (dátum nélkül).

⁶ A levélből részleteket közöl Heer, Friedrich: i. m. 427–428.

⁷ Uo.

lal (alapvetően a szociáldemokratákról és a szakszervezetekről van szó), azzal az erőcsoporttal, mely tevékeny szerepet vállalhatott volna a haza megvédésében.

Monarchista csoportok – tervek és illúziók

1935. november 18-án az osztrák monarchisták közös szervezete, *Osztrákok Birodalmi Szövetsége* gyűlést rendezett, melyen részt vett Emil Fey alkancellár. Az összejövétel céljának a három monarchista szervezet, az *Eiserne Ring*, a *Kaisertroue Volkspartei* és a *Ring Österreichischer Soldaten* munkájának összehangolását és a hivatalos politika támogatásának elnyerését tekintették. A gyűlés kifejezetten monarchista összejövételnek minősült, ezért figyelemre méltó a kormányzat több jelentősebb tagjának részvétele, hiszen ezt nyílt állásfoglalásként lehetett értelmezni a monarchisták irányában. A gyűlésről készült rendőri jelentés szerint „*Emil Karl Fürstenberg herceg, Emil Fey alkancellár, dr. Josef Kimmel* államtanácsos és *Franz Wiesner* szolgálaton kívüli nagykövet rövid asztali beszédet tartottak, melyben hangsúlyozták, hogy Ausztriában szükséges a Monarchia újraélesztése, és utaltak arra, hogy ez minden nehézséget ki fog küszöbölni nemcsak magában Ausztriában, hanem a közép-európai térségben is”.⁸ A gyűlés résztvevőinek maga Schuschnigg kancellár is üdvözlő táviratot küldött, melyet a rendezvényen felolvastak. A rendőri jelentésben a következőképpen írtak erről: „*Megjegyzendő még, hogy Wiesner szolgálaton kívüli nagykövet a szövetségi kancellár úr levelét is felolvasta, melyben sok sikert kívánt a rendezvényeknek...*”⁹ A gyűlésen elhangzott kívánságok 1935-ben már minden valódi realitást nélkülöztek. A közép-európai térségben és Ausztriában a Monarchia restaurációjára nem volt tényleges esély, ennek ellenére a monarchisták az utolsó pillanatokig (1938. márciusig) bíztak a közép-európai népek kiegyezésében.

A harmincas évekre az osztrák monarchista mozgalom¹⁰ három szervezet irányadása alatt állt, ekkorra sikerült az elszórt csoportokból nagyobb egységet létrehozni. Az *Eiserne Ringet* Dr. Friedrich Wiesner nyugalmazott követ irányította. Ő, mint az Osztrák-Magyar Monarchia egykori diplomatája (többek között 1914-ben éppen Szarajevóban teljesített külügyi szolgálatot), meglévő diplomáciai kapcsolatait igyekezett a mozgalom céljai érdekében hasznosítani. A szervezet programjának tengelyében a Monarchia visszaállítása, illetve restaurációja szerepelt, kezdetben az eredeti határok között. Véleményük 1936–38 között módosult,

⁸ Uo.

⁹ Uo.; Karton 10. 21. 11. 1935.

¹⁰ Uo. BMAA. Neues Politisches Archiv, Präsidium 1918–1938. Kartonen 10–30.

a restaurációt Ausztria és Magyarország területein és a két ország vezetésével képzeltek el. Viszonylag nagy kompromisszumkészséget tanúsítottak mind a Dollfuß-, mind a Schuschnigg-kabinettel szemben, jóllehet igen élesen bírálták tevékenységüket, főként a német fasizmus veszélyére hivatkozva. Programjuk alapját a független, monarchikus államformájú Ausztria megteremtése képezte.

Úgy vélték, az általuk elképzelt alkotmányos monarchia a demokrácia kereteibe illeszkedik, ahol a király a demokratikus intézmények eltévelyedéseivel, túlkapásaival szemben mint egyfajta korlátozó, ellensúlyozó tényező lép fel. Alapul szolgál erre a királyság intézményeinek minden réteg által elfogadott erkölcsi ereje és függetlensége, ellentétben a köztársaság államformájával, amelyben vélekedésük szerint a nemzet korlátlan hatalma zűrzavarhoz, az elnök közvetlen választása pedig beláthatatlan pártharcokhoz vezethet, és kizárólag pártokhoz kötődő, elfogult elnököket juttathat hatalomra, akik nem képesek felülemelkedni a partikuláris pártérdekeken, illetve nem alkalmasak a nemzet egészét képviselni.

Véleményünk szerint megalapozatlan illúziói közé tartozott a király és a királyság intézményébe vetett hit. A húszas évek végén, a harmincas évek elején a diktatúra kihívása kötelező válaszadást követelt minden politikai erőtől, nem csak a monarchista-konzervatív csoportoktól. A társadalom megnyerése érdekében szinte kötelezőnek látszott a köztársasági államformától való elhatárolódás (különös tekintettel Közép-Európára). A kiábrándult tömegek a közvetlen parlamenti demokrácia mítoszát az állami tekintély és gyámság mítoszára „kivánták” cserélni. A monarchisták ugyanakkor a királyt nem tekintették diktátornak, és érzékelték a diktatúrában rejlő veszélyeket. Karl Ernst Winter, a meggyőződéses legitimista politikus és történész, a közép- és kelet-európai térség dilemmáiról így írt: *„Látjuk, az idő nagy vezetőkért kiált, azonban egyúttal látjuk az igazi vezető hiányát is, ami ötletszegény korszakunkban a szellem és a politika tartós válságát eredményezi. Ezért jellemző a korszakunkra a sokszor hallott kiáltás egy vezér, egy diktátor után, vagy legalábbis annak a hitnek az elterjedése, hogy egy vezér révén az óhajtott fordulat előidézhető lenne.”*¹¹

Ausztria politikai közéletére és a monarchistákra is jelentős hatást gyakorolt a weimari köztársaság feszült atmoszférájában és politikai kudarcélményeiben megszülető Führerdemokratie gondolata. Az Alfred Weibertől és más szerzőktől származó ideáról, miszerint a helyzet egy igazi vezérért kiált, a monarchisták úgy vélték, hogy azt a szerepet a „parttalan parlamentarizmus” viszonyai közepette akár egy király is betöltheti. A monarchisták Ausztriában az államot összetartó erőt a Monarchia közös emlékezetében és az ahhoz kapcsolódó mítoszokban látták, mivel szerintük *„egyetlen állam sem létezhet mítoszok nélkül. Egy nép hagyó-*

*mányörző erői azok, amelyek a mítoszokat létrehozzák: ez és a nép önmagában való hite hordozza az államot.*¹² Élesen elhatárolódtak ugyan az abszolút hatalom restaurációjától, elképzelésük mégsem nélkülözött egy jó adag paternalizmust, ami helyenként az „alattvalókat” kiskorúnak tartó nézetekkel párosult. A dollfußi (schuschniggi) kísérlet állameszméjét támogatták, amennyiben az az organikus fejlődés ígérését és a Monarchia hagyományainak továbbélését is magában hordozza. Érthetjük ezalatt a Monarchiának az érdekegyeztetési mechanizmusok működtetésére tett kísérleteit és az állami szerepvállalást erősítő intézkedéseit, valamint a végrehajtó hatalom szelíd, nem túl durva dominanciájának tiszteletét.

Gerhard Botz osztrák történész, álláspontunkkal megegyezően, a valóságosan létező folytonosságról szól: *„A Dollfuß-diktatúra az államilag kikényszerített érdekegyeztetés erős elemeit mutatta, miként az félig alkotmányos alapon a Habsburg-monarchia legutolsó évtizedeiben kifejlődött, másrésztől a parlamentileg szabad akarat alapján a második köztársaságban a szociális partnerség rendszeréhez vezetett...”*¹³

A Ständestaat kapcsolódott a 19. század első és második felének konzervatív áramlatához, elsősorban Eduard Taaffének, a Monarchia kancelláriájának (1879–1893) „késő feudális” korporatív érdekegyeztető törekvéseihez és szándékaihoz.

Az Eiserne Ring az ideák szintjén magát a legitimizmust ösztársadalmi érdekeket képviselő jegyekkel ruházta fel, a legitimizmus nyújtott volna gyűjtőpontot és átfogó szellemiséget minden eszmei irányzat számára a szélsőbaltól a szélsőjobbig. Az Eiserne Ring vezetői készségesnek mutatkoztak a megegyezésre a környező utódállamokkal. 1932–33 fordulójától állandó kapcsolatot tartottak a magyarországi legitimista mozgalom vezető személyiségeivel. Az első jelentősebb megbeszélésre 1933. május 28–29-én került sor. Az osztrák oldalt F. Wiesner, M. von Hohenberg herceg (Ferenc Ferdinánd fia) és J. Lichtenstein herceg képviselte. A magyar vendéglátók között – mások mellett – Zichy János és Károlyi József grófokat is megtaláljuk. Friedrich Wiesner, az osztrák küldöttség vezetője a magyar külügyminisztériumot is felkereste, hogy a szándékaik békés voltát és tárgyalókészségüket demonstrálja.¹⁴

A magyar és az osztrák legitimizmus viszonya, illetve a kölcsönhatásai kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Theodor Hornbostel külügyi ál-

¹² F. G. Jüngert és H. Bechlyt idézi Kurt Sontheimer (1994): *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. Dt. Taschenbuch-Verlag, München. 216–217.

¹³ Botz, Gerhard (1984): Der „4. März 1933” als Konsequenz ständischer Strukturen, ökonomischer Krisen und autoritärer Tendenzen. In: *Der 4. März 1933. Vom Verfassungsbruch zur Diktatur*. Hrsg. E. Fröschl, H. Zoitl. Wien. 24.

¹⁴ ÖS. AdR.NPA. Die politischen Berichte der Gesandtschaft in Budapest 1918–1938. Karton 22. Berichte: 20–31. 5. 1933. A kapcsolatokról a követek különös előszeretettel és szimpátiával tudósítottak.

lamtitkár kormányzati felkérésre 1937 februárjában jelentést készített a magyar legitimizmus és legitimisták helyzetéről és esélyeiről. Ebből a jelentésből egyértelműen megállapítható, hogy az osztrák hatalmi köröket érdekelte a monarchisták magyarországi ereje és tömegbázisa. Hornbostel a mozgalom szervezettségéről és tömegbázisáról a következőképpen írt: *„A legitimisták száma Magyarországon nem csekély, mégis teljességgel hiányzik a központi apparátus, illetve az átfogó propaganda bel- és külföldön, kompakt csoportok csak elszórtan találhatók (így pl. Tolna megyében).”*¹⁵ Az idézetben Hornbostel utal a magyar legitimista mozgalom egyik legsúlyosabb belső ellentmondására, vagyis a legitimista politikusok és látens támogatói közötti szakadékra, valamint a pártszerű működés hiányában gyökerező szervezetlenségre és az egymástól való elszigeteltségre. Hornbostel a lehetséges szimpatizánsok, illetve támogatók közé sorolja a vidéki nagyvárosok lakosságát, a gazdagabb iparosrétegeket, a polgári elemeket, a zsidó származású tőkés városi polgárságot, a katolikus klérus jelentős részét és az arisztokrácia egyes csoportjait. Hornbostel sorra veszi a legitimista mozgalom személyiségeit (Sigray Antal, Grieger Miklós, Zichy János, Makray Lajos és Károlyi József), és megállapítja, hogy mindegyikükből hiányzik a vezetői minőség. A jelentést záró szavak összefoglalják a magyar legitimista mozgalom valós helyzetét: *„... hiányoznak a szervezeti keretek, az azt összefogó erők és egy igazi vezér.”*¹⁶ Hornbostel szerint a magyar legitimistáknak, szemben az osztrák monarchistákkal, nem sikerült hatalmi tényezővé válniuk.

Noha a szervezeti kapcsolatok gyengén működtek az osztrák és magyar mozgalom között, a paralel jelenségek mutatják a mégis létező kölcsönhatásokat. Ausztriában és Magyarországon a harmincas évek elején, részben a gazdasági világválságra adott válaszként, felerősödtek a diktatórikus tendenciák. A hatalmi körök egy szélesebb része Ausztriában és egy szűkebb csoportja Magyarországon a legitimizmus gondolatrendszerében vélte megtalálni a diktatórikus törekvésekkel szembeni alternatívát. Ausztriában a legitimistáknak sikerült a kormányzati körökben is megkapaszkodniuk, ennek okaként említhető, többek között, Ausztria geopolitikai helyzete és az önálló állami létért folytatott küzdelem. Magyarországon több jól megírt program is készült, de hiányoztak a profi politikusok, akik a legitimizmus megváltozott szellemi arculatát sikeresen képviselni tudták volna. A harmincas évek legitimizmusa már egész más értékek körül szerveződött, magába szívta részben a liberális, részben a konzervatív és nem utolsósorban a keresztényszociális gondolatokat.

¹⁵ ÖS.AdR.NPA. Sammlungen/Nachlässe, Gruppe 09. Nachlass von Theodor Hornbostel. Karton 18. Bericht (dátum nélkül).

¹⁶ Uo.

Az Anschluss egyre fenyegetőbb veszélyére ösztönösen hívták fel a figyelmet a magyar parlament legitimista meggyőződésű képviselői, mivel jó részük hitt Ausztria és Magyarország sorsközösségében, és természetes szövetségesnek tekintette a szomszéd országot. Éppen ilyen figyelem nyilvánult meg az osztrák kormányzat és a monarchista csoportok részéről, ezt jól mutatja a budapesti osztrák követség különös érdeklődése a harmincas években és egyértelmű szimpátiája a magyar mozgalom iránt (maga Hornbostel hosszabb ideig csak a legitimista mozgalom megfigyelésével foglalkozott).

1938. március 13-án bekövetkezett az Anschluss. Az időpont lényegében választóvonal a magyar legitimista mozgalom történetében is – hiszen Ausztriában illegálisba szorultak a monarchisták –, végleges perifériára kerülésük ekkor kezdődik. Ettől kezdve szinte teljesen jelentéktelenné válik szerepük. Ausztria állami létének megszűnése végzetes hatást gyakorolt az osztrák, de a magyar mozgalomra is. Kiállításuk ennek ellenére példaértékű a fasizmus térhódításával és a diktatórikus törekvésekkel szemben, tömegbázis és megfelelő szervezeti feltételek hiányában azonban tevékenységük nem hozhatott átütő eredményt egyik országban sem.

Visszatérve a monarchista szervezetekhez, a *Kaisertreue Volkspartei* a többenél jóval kisebb befolyást vallhatott magáénak, tervei inkább az illúziók talaján mozogtak. Vezetőjük Gustav Wolff nyugalmazott ezredes volt. A szervezet rendelkezett némi támogatottsággal a bécsi egyetem hallgatóságának egy szűk rétegében, amely harcos megmozdulások szervezésében jeleskedett. Martin Sienkovitch, az egyetemi diákmozgalom frontembere szervezte a felsőoktatási akciók és tüntetések zömét.¹⁷

Az *Eiserne Ring* radikálisan bírálta mind a Dollfuß-, mind a Schuschnigg-kormányzatokat. A társadalom elszegényedésének és elnyomódásának megállítására, vélekedésük szerint, a hatalom nem volt képes használható programot kínálni, mivel minimális szociális érzékenységgel sem rendelkezett.

Ezen a helyen kell utalnunk a „szociális monarchia” későbbiekben még tárgyalandó ideájára, mely más választ kívánt adni a határozott és egyértelmű megoldást kínáló tekintélyelvű és totális törekvésekhez képest. A politikai destabilizációt kifejezetten a szociális feszültségek enyhítésével és csillapításával óhajtották orvosolni. A „szociális királyság” gondolatát Magyarországon is képviselték néhányan. A rendszeralkotó politiku-

¹⁷ A legitimista mozgalom egyik lehetséges tömegbázisát a bécsi egyetemisták adták; amennyiben utcai demonstrációra került sor, ők mindig mozgósíthatók voltak. Lásd erről bővebben: ÖS. AdR. NPA. Auswärtige Angelegenheiten, Gruppe 01. Abt. 13 Personal und 15 Rechtssachen. Karton 5–12.

sok és közírók közül Grieger Miklós és Pethő Sándor nevét lehet megemlíteni.¹⁸

Az Eiserne Ring tagjai tiltakoztak a diktatórikus intézkedések és a hivatásrendi állam felépítése ellen. A monarchia államformájában és a királyban látták azt az erőt, mely a túlzott társadalmi különbségek orvoslására és az elégedetlenség csillapítására a tekintély erejénél fogva, valamint az évszázados hagyományok alapján (Habsburgok dicsőítése) alkalmas lehet.

A Monarchia tradícióját éppen az önálló nemzetté válás viszonylatában kell hangsúlyoznunk, mivel a múlt szimbolikájában kifejezetten a jelen igazolása és magyarázata rejtőzött, vagyis hogy az osztrák történelem nem más, mint a Habsburg-monarchia története. „*Die Habsburger waren Österreich*” szállóigéje a nyugati közgondolkodásban egyértelmű teret nyert. A kettő „összetartozása” az Ausztria önállósága mellett lándzsát törők érvrendszerében és politikai programjában az első helyen szerepelt. Ezek közé sorolhatjuk a legitimisták mellett a keresztény-konzervatív erőket Dollfuß és Schuschnigg szűkebb politikai holdudvarával, illetve tömegbázisával együtt, valamint – némileg meglepő módon – a kommunistákat is.

A fenti problematika meghatározó teret kap számos Ausztria történetével foglalkozó történész művében. Az amerikai Sir Charles Petrie például így ír: „*A múltban sokkal inkább az uralkodóház, semmint valamiféle nemzeti érzés tartotta egyben az országot, és az osztrák átlagember úgy látta, hogy az állam az uralkodóban testesül meg.*”¹⁹

A Wolff ezredes „szervezetéhez” tartozók megvalósíthatónak tartották a Monarchia azonnali visszaállítását, a külpolitikai helyzetet érettnek tartották erre, semmiféle külső beavatkozással nem számoltak, ugyanakkor az új királyság területét kizárólag az új Ausztria határain belül gondolták működőképesnek. (Elvetették az osztrák–magyar perszónálunió lehetőségét.) A bolsevizmus és egyben a fasizmus elleni harcot hirdették, és hitet tettek az alkotmányos monarchia államformája mint az egyedül üdvös „berendezkedés” mellett. Úgy vélték, az alkotmányos monarchia „az evolúciós fejlődés végcélja”, mivel egyesíti a tradíciókat, a tekintélyt és a tiszta erkölcsöket a modern kor követelményeivel. A király személyében látták az igazi garanciát a pártoktól független, köztiszteletnek örvendő hatalom kiépítéséhez. Igazából nem közeledtek a hatalom képviselőihez, kérlelhetetlen ellenzékiiséget hirdettek, és csak az egyre fokozódó német nyomás hatására módosítottak politikájukon 1936–38 között.

¹⁸ Lásd erről bővebben: Pethő Sándor (1932): *A magyar Capitólium*. Budapest.

¹⁹ Idézi: Hoor, Ernst (1966): i. m. 13.

Végül a harmadik szervezet, a *Ring Österreichischer Soldaten* leírásánál fontosnak ítélem rövid írásos programjuk²⁰ ismertetését, mivel jó néhány elemét a kormányzati politika hivatalosan képviselte, és a Vaterländische Front mozgalmán keresztül és egyéb eszközök segítségével népszerűsíteni szándékozott.²¹

A programpontok egyértelmű képet adnak a követendő célok sorrendjéről. Elsőként a hazaszeretet, a bajtársi magatartás és az osztrák tradíciók megőrzését és ápolását rögzíti, ezzel kifejezve, hogy a Ring Österreichischer Soldaten kiáll Ausztria független történeti létezése mellett. Ezt követi a hazafias osztrákságra irányuló nevelés megszervezése és „fejlesztése”, „az ismerjük meg önmagunkat” jelszava nyomán. A továbbiakban, a helyzetre való tekintettel, megerősítést nyer a szervezet elkötelezettsége, a „fennálló” államhatalom megtartása és támogatása vonatkozásában, illetve határozott fellépése a hazaellenes („*vaterländsfeindlich*”) megnyilvánulások és cselekvések ellenében. Az előbbieket igazolására szükségesnek tartjuk idézni a program első részét, mely szerint a feladat „*a hazaszeretet, a bajtársiasság és az osztrák hagyomány ápolása... valódi osztrák hazafivá történő nevelés... a hazaellenes törekvések leküzdése az állami hatalom és ennek biztonsági szervezeti támogatása... Tagjai érdekeinek képviselete gazdasági és szociális helyzetük vonatkozásában... a véletlenül szükség-helyzetbe jutott vagy kereset nélküli tagoknak, valamint özvegyeik és árvaik támogatása, amilyen mértékben a szervezet lehetőségei megengedik azt...*”²²

A program a későbbiekben kellő alapossággal ír a fentiekben vázolt célok megvalósításának lehetséges eszközrendszeréről. Az osztrák nép és az ifjú nemzedék fanatizálása, nevelése és képzése (az osztrák állam és eszméjének rögzítése és elmélyítése), valamint az „impozáns” osztrák tradíció őrzése és életben tartása jelentette volna a program alapján a függetlenség fenntartásának és védelmének zálogát. A program ezekkel a

²⁰ Alapvetőforrásként használható az ÖS. AdR. NPA. Sammlungen/Nachlässe, Gruppe 09. Nachlass von Theodor Hornbostel, V.F. Karton 1–30, Gruppe 01. Auswärtige Angelegenheiten. Neue Administrative Registratur, Abt. 13. Personal und 15 Rechtssachen Karton 1–40.

²¹ Dollfuß és környezete 1933. május 20-án döntött a Vaterländische Front megalakításáról. A szervezet elsődleges feladata a párt nélküli struktúra igazolása és az osztrák misszió és nemzeti különállás szellemi és intézményes védelmezése volt. Rolf Bauer így ír a Front működésének eredményeiről, illetve a szervezet céljairól: „*Valamennyi hazafias szellemiségű állampolgár összegyűjtése érdekében május 20-án megalakították a Vaterländische Frontot, melybe minden közbivatal betöltőjének csatlakoznia kellett. A kormányzat arra törekedett, hogy a V.F. segítségével osztrák hazafias irányvonalát ideológiailag alátámassza...*” Rolf Bauer (1994): *Österreich. Ein Jahrtausend Geschichte im Herzen Europas*. München. 405. Véleményünk szerint az 1945 után megfogalmazott, Ausztria nemzeti függetlenségét igazoló tézisek természetesen kapcsolódtak a V.F. keretein belül kidolgozott programokhoz.

²² Statuen des Ringes Österreichischer Soldaten. ÖS. AdR. NPA. Sammlungen/Nachlässe, Gruppe 09. V.F. Karton 30. Februar. 1937.

mondatokkal zárul: „*A legfontosabb az osztrák nép nevelése és különösképpen a fiatal osztrák állampolgároknak az új osztrák állam gondolata és eszményei szerinti képzése. Szükséges a 18 életév alatti személyek számára ifjúsági csoportok létrehozása, gyűlések, ünnepségek, előadások, kedélyes összejövetelek és szórakoztatások rendezése a hazafias érzés erősítése céljából.*”²³

A Ring Österreichischer Soldaten az előző két szervezethez képest sokkal inkább elfogadta a „Ständestaat” rendszerét, illetve feltétlen támogatásáról biztosította Dollfuß és utódja, Schuschnigg elképzeléseit, így a szervezet alapvető magatartását rekonstruálhatjuk az adott politikai környezetben. Friedrich Mayer, a szervezet vezetője egy országos gyűlés alkalmával összefoglalta az osztrák legitimisták többségének jellemző viszonyulását a fennálló hatalomhoz: „*A mai Ausztria földjéhez ragaszkodva, Kurt Schuschnigg szövetségi kancellár megbízható követésével, az új piros-fehér-piros állam alapirányultságához, a mártír kancellár, Engelbert Dollfuß örökségéhez híven és ennek a nagy örökségének a folytatására készen, a Vaterländische Frontot a politikai akarat hordozójának elismerve és minden ellene irányuló törekvést határozottan elutasítva, az állami vezetés adott irányelveinek értelmében kívánunk céljainkra, azaz az osztrák szabadság és függetlenség feltétel nélküli tiszteletére és figyelembevételére gondolni, továbbá elutasítunk bármiféle fajgyűlöletet.*”²⁴ A beszéd üzenete egyértelmű. Kifejezi a monarchisták legfontosabb célját, vagyis Ausztria függetlenségének megőrzését, és ennek érdekében elkerülhetetlennek ítéli a Schuschnigg vezette hatalom támogatását. A fajgyűlölet elutasítása pedig a náci Németországtól való nyilvánvaló elhatárolódásnak tekinthető.

Az önállóság „ideológusa”: Karl Ernst Winter

Az osztrák küldetés és önállóság tárgyalása esetében elkerülhetetlen Karl Ernst Winter szellemi és politikai hagyatékának gondos vizsgálata. Méltán nevezhetjük őt Ausztria független államisága legfőbb ideológusának, akinek a nevéhez kötődik a „jobboldalon állni és baloldali módon gondolkodni” ismert jelmondata, mely az Első Köztársaság idején nem számított túl népszerűnek. Karl Ernst Winter egyszerre volt gazdaságtörténész, politikus (1934 márciusa és 1936 októbere között Bécs polgármester-helyettese, tisztségéből éppen a túlzott kompromisszumkészsége miatt a baloldal irányába kényszerült távozni), történész, szociológus,

²³ Uo.

²⁴ Rede des Präsidenten des Ringes Österreichischer Soldaten von Friedrich Mayer 9.3.1937. ÖS. AdR. NPA. Auswärtige Angelegenheiten. Präsidium 1918–1938. Gruppe 01. Karton 31.

valamint tanár, akinek fiatalsága szorosan összekapcsolódott Engelbert Dollfußéval: közös katonai szolgálat az első világháború éveiben és barátság. A harmincas években viszont „elhidegültek” egymástól.

Winter talán a legmarkánsabb megfogalmazója a független és önálló, „mélyen közép-európai” Ausztriának. Mindig is erős kötődéssel viseltette a Habsburg-monarchia intézményei és szellemisége iránt. Politikus kortársaitól eltérően kitűnő kapcsolatokat ápolt a baloldallal. Tevékenysége egy széles, minél heterogénebb mozgalom vagy szövetség összekovácsolására irányult, a hivatásrendi struktúra keretein belül a proletariátus beemelésével és emancipálásával, mely létrejötté esetén szerinte eredményesen vehetné fel a harcot az osztrák függetlenség ellenzőivel, illetve ellenségeivel szemben (természetesen a hitleri Németországra kell gondolnunk). Írásainak jelentős részét szentelte az osztrák nemzet- és küldetéstudat vizsgálatának.²⁵

A konzervativizmust (mint eszmét, ideológiát és politikai programot) 19. századi osztrák hagyományai alapján Winter kiváltképpen alkalmasnak tartotta az osztrák politikai és társadalmi erők összefogására, valamint a Monarchia nemes konzervativizmusát is követendőnek tekintette. Egyszeri esélyt látott, melyről a következőképpen ír: „*A történelmi helyzet önmagában is lehetőséget kínál. A nagy pillanat elszalasztható. A konzervativizmus felelőséget jelent a nem konzervatívok számára is.*”²⁶

Szavaiban tetten érhető az ostromlott vár pszichózisa, mely nem kizárólag Ausztriát fenyegette, de csak Ausztriában „kínált” lehetőséget a sajátos osztrák nemzet- és küldetéstudat kényszerű megfogalmazására és „világra hozatalára”. A fenyegetettség érzéséből következő igazolási kényszer magában hordozta a tradíció, a folytonosság és az organikus fejlődés jegyei alapján (a Habsburg-monarchia történetének és az osztrák nemzet történetének azonosságára hivatkozva) a nemzetteremtés lehetőségét, noha Winternél és a már említett szellemtársainál nem merült fel kérdésként, létezik-e egyáltalán osztrák nemzet.

Új jelleget ennek a konzervatív ideológiának – Winter elképzelései alapján – egyfelől a baloldal (a szociáldemokraták és a kommunisták) iránti rendkívüli nyitottsága adhatott, másfelől pedig céljait tekintve az, hogy példát mutathat és létező alternatívát adhat a nemzetiszocializmussal szemben egész Közép-Kelet-Európában. Éppen ez a harmonizáló erő és a kirekesztéstől mentes „környezet”-nek a Duna-medencében Ausztria vezetésével történő megteremtése segíthette volna a közép-európai régió sajátos miliójének megtartását. Az előzőekből következően Ausztria

²⁵ Ezek közül kiemelendők az 1933 és 1936 között megjelent írásai az általa szerkesztett *Wiener Politische Blätter* hasábjain, illetve az 1935-ban megjelent „*Österreichische Aktion*” című programanyag.

²⁶ *Wiener Politische Blätter*, 1. Jg. Nr. L. 75. 16. April 1933.

konzervativizmusa Winter szerint csakis az „európai perspektívában érthető meg teljesen. Az Európa által Ausztriára gyakorolt kulturális behatások legalább olyan fontosak, mint a németek. Ausztriának döntenie kell és állást kell foglalnia a német állam és az osztrák állam két lehetőségének végleges kiválasztása között.”²⁷ Winter természetesen a független Ausztriára „szavazott”, arra az országra, mely önálló kultúrával és történelemmel rendelkezik. A kulturális, politikai és gazdasági értelemben egymásra utalt és egymásba nőtt térség szerinte csak közösen védheti meg magát a pángermán-porosz fenyegetés ellenében.

Az 1935-ben megírt „Arbeitschaft und Monarchie” című dolgozatában Winter megkísérelte az osztrák politikai közéletet figyelmeztetni a néha ugyan csábítónak tűnő, de sokkal inkább veszélyes német befolyás erősödésére.²⁸ A Németországgal való együttműködés előnyeivel szemben egy szomszédai felé nyitott, független Ausztria gazdasági kooperációját javasolja a Duna-medence országaival. Az új gazdasági és természetesen politikai együttműködés, valamint a „szociális monarchia” államberendezkedése mellett tett hitet.

Vélekedése szerint a Habsburg-ház trónörököse, Habsburg Ottó először Ausztriában foglalná el királyi méltóságot. Winter nem szól részletesen a Magyarországgal való együttműködésről, ugyanakkor beszél a két ország sorsközösségéről.

Winterhez hasonlóan a monarchista mozgalom – és helyenként a hivatalos politikai garnitúra is, különös tekintettel Schuschnigggra – Habsburg Ottó mellett Ferenc József és I. Károly személyét állította reflektorfénybe, rámutatva a Habsburg-dinasztia ezen személyiségeinek politikai tisztánlátására, újkonzervativizmusára, magas erkölcsi ítéloképességére és uralkodói elhivatottságára.²⁹ Mindezek a képességek tették őket – vélték a monarchisták – maradéktalanul alkalmassá államférfiúi hivatásuk sikeres betöltésére, hiszen képesek voltak felülemelkedni személyes ambícióikon, alapvető „népszerűtükkel” mindig a társadalmi békét szolgálták.

Ausztria a királyság államformájával jobb feltételek között biztosíthatja fejlődését egy közép-kelet-európai kisállamként, a gazdasági kooperáción keresztül szövetségre léphet szomszédaival, és létrehozhat egy új, nagyobb és jelentősebb politikai egységet, államalakulatot, állítja Winter. Elveti a restaurációt kizárólag magyar területen, hiszen ez a köz-

²⁷ Wintert idézi: Reiter, Ludwig (1946): *Bekennntnis zu Österreich*. Wien. 24–25.

²⁸ Winter, Karl Ernst (1935): *Arbeitschaft und Monarchie*. *Wiener Politische Blätter*, 3. Jg.

²⁹ A Habsburg-dinasztia személyiségeinek népszerűsítésére tett kísérletekről részletes anyag található: ÖS. AdR. NPA. Sammlungen/Nachlässe. Gruppe 09. Christliche Soziale Partei 1–21. Karton, Vaterländische Front 1–36. Karton, Nachlass von Teodor Hornbostel 1–10. Karton.

vetlen Anschluss előkészítését jelentené, mivel Olaszország lemondana Ausztria védelméről Magyarország javára, és kiszolgáltatná Ausztriát Németországnak. A fasizmus és a bolsevizmus rémére utalva, a pángermán előretöréstől való félelmeit hangoztatja. A 20. századi történelem alakulásából azt a következtetést volta le, hogy az alkotmányos monarchia az egyetlen alternatíva, az egyetlen erő, ami sikeres harcot folytathat a fasizmus és a bolsevizmus ellenében, erre biztosíték az a történeti út, melynek eredményeképpen a különböző fejlődési fokozatok bejárásával az alkotmányos monarchia mint államforma megszületett. Az ideális államformáról így ír: „*A jövőendő monarchia, mely felülkerekedik a fasizmuson és a bolsevizmuson, éppúgy szintézise lesz a monarchiának és a szocializmusnak, mint a 19. századi alkotmányos monarchia, ami a monarchia és a demokrácia szintézise volt.*”³⁰ Winter szerint a 20. század embere nem vár mást, mint a politikai élet teljes szabadságát, a gazdasági igazságosságot, amit csak egy igazán jól működő állam képes biztosítani. Winter gondolatrendszerében a társadalom korporatív megegyezésen nyugvó szilárd királyság, és ez feltétlenül társadalmi támogatásra találna Ausztriában. Hangsúlyozottan szól a munkásság, illetve a dolgozó rétegek felé nyitás szükségszerűségéről. Az új államformán belül a társadalom minden egyes csoportja autonóm szervezeteket hozna létre, ezek biztosítanák a folyamatos kommunikációt a királlyal, másrészt lehetőséget nyújtanának az érdekek és célok közös egyeztetésére és kidolgozására. Az osztrák társadalmat Winter a monarchia tradíciói alapján kifejezetten alkalmasnak tartja az érdekegyeztetésre.

Nem véletlen, hogy Winter gondolatrendszerében az újkonzervatív ideológia szorosan kapcsolódik a szociális királyság³¹ államformájához és ezen keresztül a Monarchia több évszázados „nemes” tradíciójához, ami szerinte egyben az új Ausztria hagyománya és történelme is.

Itt utalnunk kell a monarchia államformájának és eszméjének megváltozott jelentéstartalmára. Nemcsak Ausztriában, hanem máshol is élénk vita folyt a királyság intézményrendszeréről. Új meghatározások és elképzelések nyertek létjogosultságot, ezek közé tartozott a *szociális királyság* ideája. Ebben az elképzelésben az aktívabb állami beavatkozás keveredett egy nagyobb fokú és érzékenyebb szociálpolitikával, valamint a 20. század követelményeinek jobban megfelelő népkirály alakjával.

Az egykori Monarchia soknemzetiségű volta szintén nagy hatást gyakorolt Winter eszmevilágára. A soknemzetiségű birodalom, Winter szerint, éppen a központi területekre hagyományozta a sokszínűség mitoló-

³⁰ Winter, Karl Ernst (1935): *Arbeiterschaft und Monarchie*. Wien. 323.

³¹ Winter 1933-ban az általa szerkesztett újság hasábjain egy rövid szerkesztőségi közleményben foglalkozott a szociális királyság gondolatával. *Wiener Politische Blätter*, 1. Jg. Nr. 1. 16. 6. 1933. 85.

giáját. Az osztrák ember éppen a keveredett népcsoportok hatására vált egészen sajátossá. Winter gondolatai különösen erős hatást gyakoroltak a kezdetben nácibarát, majd egyre inkább osztrák hazafivá váló Ernst Rüdiger Starhemberg-re, aki 1935-től alkancellárként – igazolhatóan – minden beszédét ezekkel a mondatokkal kezdte. *„Osztrákok, legyetek büszkék arra, hogy osztrákok vagytok! Osztrákok, legyetek büszkék arra, hogy az Úristen valami rendkívüli jelölt ki benneteket, és legyetek tudatában annak, csak rajtatok múlik, hogy ezt a rendkívüliséget tettekre váltsátok.”*³² A mondatok Winter meggyőződésével összecsengően az osztrák hazafiság fontosságáról és az osztrák küldetés létezéséről szólnak. Starhemberg is kiemeli ennek a küldetésnek az isteni jellegét, bizonyítandó az osztrákság kiválasztottságát, egyediségét.

A nemzetekfelettség eszméje és eszménye, Winter szerint, egyértelműen a 20. századra nemzetté érett osztrákságban testesül meg, nem eltagadva a kötődést a német kultúrkörhöz, de legalább ilyen súllyal, ha nem erőteljesebben ragaszkodva a Duna-medence valamennyi nemzetéhez-kultúrájához. A valóságban a nemzetekfelettség eszméjének leghitelesebb képviselője tette nemzetté Ausztriát. A birodalmi állapot után a kismemzeti keretek között tovább élő „keveredettségszűrés”-érzés részben egy nagyobb politikai egység felé való törekvés megmaradását, másrészt az esetlegesen megvalósuló, új Duna menti állam-államszövetségen belüli osztrák nemzeti különállás vízióját sejtette Winter számára. Ausztria küldetése éppen abban manifesztálódik, hogy a szétszabdalt és eltérő érdekű közép-kelet-európai országokat- nemzeteket összefogja, integrálja, és közvetítsen a konfliktusai elsimításában.

A keresztényszocialisták és a legitimisták között is akadtak szép számmal olyanok, akik szimpatizáltak a „winteri újkonzervativizmus” reformgondolaival (pl. Anton Wildgans, Guido Zernatto, Anton Winkler, Leopold Kunschak stb.).

Winter számos keresztényszocialista politikushoz hasonlóan kifejezetten ellenezte Dollfuß kancellárnak a szociáldemokratákkal történő véres leszámolását (1934. februárban), mivel abban a nemzeti egység szétrombolását látta, ugyanakkor – a legitimista mozgalomhoz hasonlóan – a mind markánsabb „pángermán” veszély láttán hajlandónak mutatkozott az együttműködésre akár a parlamentarizmus intézményeinek „szükségyszerű korlátozása” mellett is (többpártrendszer megszüntetése, a végrehajtó hatalom erősítése a törvényhozó és bírói ág rovására, a társadalom forradalmi és hierarchikus megszerzése stb.). „A cél szentesíti

³² Ernst Rüdiger Starhemberg (arisztokrata családból származó politikus, az osztrák Mussolininek kikiáltott Heimwehr-vezér, majd alkancellár, aki a harmincas évek végére meggyőződéses osztrák hazafivá vált) beszédét lásd: *Die Reden des Vizekanzlers E. R. Starhemberg*. Hrsg. V. österreichischen Bundespressdienst. Wien. 1935. 124.

az eszközt” elv jegyében „elnézhetőnek” látszott Ausztria politikai rendszerének és társadalmának fasiszta jellegű átszervezése, amennyiben az a függetlenség ígérését hordozza.

Winter a legitimisták többségével együtt támogatta Dollfuß és később Schuschnigg politikáját is, mivel (Seipelhez hasonlóan) mindkét kancellár kifejezte szoros kötődését „a régi Ausztriához, mely az univerzalitás nagy elvének az országává vált, amire egykor a szent Római Birodalom alapozódott és az új Ausztria alapozódik”.³³ A demokratikus keretek felfüggesztése szükséges és elkerülhetetlen „rossznak” tűnt, amely révén, miután betöltötte „misszióját”, azaz biztosította Ausztria függetlenségének a megőrzését, a rendszer törvényszerűen nyitottabbá vált volna.

Az újkonzervativizmus támogatói (keresztényszocialisták és legitimisták) Ausztriában elfogadták az Első Köztársaság kialakult politikai struktúráinak átrendezését, korlátozni kívánták (átmenetileg) a törvényhozó és bírói hatalom befolyását, és szükségszerűnek ítélték az „oktrolljált” 1934. május 1-jei alkotmány alapján a végrehajtó hatalom jogkörének a rendkívüli szituáció miatti szélesítését. Ez korántsem jelentette bármifajta diktatúra elfogadását, sokkal inkább kívánták egy nemzet fölött álló, de a nemzet érdekeit szolgáló nagy tekintélyű személyiség (király) hatalmát, mert éppen egy ilyen köztiszteletben álló tekintély lett volna képes az osztrák nemzet politikai egységét megteremteni.

A kortárs legitimisták, illetve monarchisták szerint sem Dollfuß, sem Schuschnigg nem rendelkezett megfelelő harmonizáló és integráló képességgel, nagyra törő hatalmi ambíciók nem párosultak egy tényleges karizmatikus politikusnak a kor kívánalmainak megfelelő képességeivel, hiszen megvetésüket és ellenszenvüket a baloldallal szemben kritikusan, illetve válságos politikai helyzetben sem voltak képesek felülvizsgálni. Mégis elmondható, hogy különösen Dollfuß „nemzetalkotó és -formáló akaratát” minden egyéb súlyos hibája ellenére elismerték, mivel „Dollfuß – habár hibás eszközökkel, de mégis pozitív eredménnyel – ennek az országnak valami olyasmit nyújtott, ami csodaszámba megy: az osztrák öntudatot. A kancellár, belső hangját követve a haláláig, Ausztriát újra felébresztette. Mert – emlékezzünk rá joggal – Ausztriának ez az újraébresztése tulajdonképpen csaknem akarata ellenére ment végbe. Csakis a német irányultságtól történő lassú elszakadás során jött létre az osztrák irányzat. Egy olyan férfi, mint Dollfuß, volt ennek a kifejlődésnek a jelképe. Ausztriának az újjáéledése tehát valóságos csoda volt, az osztrák csoda, melyet Dollfuß az elhivatottsága iránti teljes odaadásával valósított meg.”³⁴

³³ Schuschnigg beszédét lásd: *Schuschnigg spricht. Das politische Gedankengut eines Österreichers*. Wien. 1935. 22.

³⁴ *Wiener Politische Blätter*, 2. Jg. Nr. 2. 199. 23. 12. 1934.

Véleményünk szerint Winter elemzése reálisan világít rá Dollfuß tevékenységének valós értékeire. Dollfuß kezdetben kényszerűségből fogott hozzá Ausztria életképességének igazolásához, ugyanakkor a kényszerűségből fokozatosan lett meggyőződéses politika. A dollfußi rendszer diktatórikus jellegének elutasítása mellett Dollfuß személyes érdemei az osztrák nemzet- és küldetésstudat felébresztése és megfogalmazása tekintetében elvitathatatlanok.

Tekintélyelvű, de nem totális struktúrák

Szükségesnek tartjuk hangsúlyozni az éles különbségtételt a tekintélyelvű (hivatásrendi jegyekkel átszótt) és a totális államszervezet között.³⁵ Ausztriában az autoritáson nyugvó hivatásrendi berendezkedés képviselői és programszerű megfogalmazói (Ottó Ender, Richard Schmitz és Johannes Meßner) a tekintélyelvű, de néhány ponton a társadalmi öngazgatást is magában foglaló (tradicionális, az osztrák történelem során kialakult tartományi autonómiák talaján és mentén) struktúrában gondolkodtak. A tekintélyelvű hivatásrendi rendszer ingatag voltát Schuschnigg, közvetlenül a második világháború után, érdekes módon éppen az autoriter jegyek dominanciájának tulajdonította: „*Nos, bár tekintélyelvű államnak minősítettük magunkat, ennek során azonban – legalább is a német megítélés szerint – látszólag kardinalis és halálos hibát követtünk el: megkíséreltük a tekintélyelvű, azonban nem totalitárius állam létrehozását, meglehet, hogy ezért a belső állami felépítésünkben félkaton leborgonyoztunk... Gyakorlatilag nagyon nehezen tagadható, hogy ezen köztes megoldás foglyává váltunk, a köztes megoldás mindig félmegoldás, és a félmegoldás sohasem bírja ki a valóságot.*”³⁶

A harmincas évek Ausztriájának gyakorló politikusai számára kifejezetten a tekintélytiszteleten nyugvó, vertikálisan szervezett (horizontális kinövésekkel), szigorú alá- és fölérendeltségi viszonyokon alapuló, de nem a csalhatatlan vezér szavaitól függő struktúra, illetve ehhez kapcsolódóan egy ellenideológia látszott kiépítendőnek és megalkotandónak.³⁷ Beszélhetünk természetesen fasiszta áramlatokról, gondolkodási hajlamokról és intézményekről is, azonban zárt fasiszta, totalitárius ál-

³⁵ Sontheimer, Kurt (1994): i. m. 208–209.

³⁶ Schuschniggot idézi: Hopfgartner, Anton (1992): *Ein Staatsmann im Kampf gegen Hitler*. Wien. 64.

³⁷ Részletesen és szemléletesen foglalkozik ezzel a problémával Karl Ernst Winter a *Wiener Politische Blätter* már idézett, 1934. december 23-i számában (197–204.). Hasonlóképpen találóan és pontosan fogalmazza meg ennek az egyedi „struktúrának” a jellegzetességeit Ludwig Reichold (1964): *Oppositen gegen den autoritären Staat. Christlicher Antifaschismus 1934–1938*. Wien.

lam Ausztriában sohasem létezett. Az áramlatok nem közeledtek egymáshoz, még a legnépszerűbb szélsőjobboldali szervezet is inkább sok eltérő irányzat konglomerátumának számított (Heimwehr, Heimatschutz). A rendszer tipizált osztrák „tulajdonságait” gazdagíthatja létrejöttének véletlenszerűsége, bevezetésének *kényszerűsége és ellenmodell* tartalma. A rendszer tehát bizonyos értelemben kísérlet volt arra, hogy a fasizmust saját fegyvereivel verje meg, de mindenesetre egy módszer arra, hogy Ausztriának a nemzetiszocializmus általi fenyegetettségéhez, ami kívülről, a Harmadik Birodalom által adott volt, ne kapcsolódjék még egy belső fenyegetés, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt magában Ausztriában kifejtett agitációja révén.

Tovább gyengítette az osztrák „fasizmus” esetleges totális jegyeit a Dollfuß „parancsára” 1933 májusában alakult Vaterländische Front szervezet. A kancellár és környezete szerint a Frontban a sokszínű osztrák nemzet akarata, véleménye és politikai arculata fejeződött volna ki, azaz a már ténylegesen nem működő vagy szétvert pártok ebben a „mozgásban” artikulálhatták véleményüket, illetve „gyakorolhattak kritikát” a hatalom fölött, ezzel teremtve meg a hatalom legális puha ellenzékének intézményes kereteit.

A kialakuló rendszer további sajátossága, hogy annak politikusi elitje döntő és meghatározó részben a keresztényszocialista párt soraiból került a hatalom sáncain belülre.³⁸ Ausztria különállásának elfogadása azt is jelentette, hogy a harmincas évekre felnőtt politikusgarnitúra, melynek jó részét a keresztényszocialisták adták, a demokratikus keretek felszámolása mellett a saját hatalma megőrzésének garanciáját és biztosítékát is a függetlenség megőrzésében látta. Részben ez adja az osztrák „nemzetformálás” egyediségét, mivel egy demokratikus hagyományokat háta mögött tudó párt „vállalta” magára Ausztria forradalmi átszervezését az állam és a végrehajtó hatalom fokozott részvételével, illetve csaknem kontroll nélküli működtetésével. Az egész kísérlet egyfelől az életképesség igazolását szolgálta, másfelől az európai egyedüllét és elhagyatottság érzéséből és realitásából következően az önmeghatározás perspektíváját vetette fel. A harmincas évek kormányai az osztrák nemzet létezésének elfogadására és szellemének, küldetésének meghatározására törekedtek. Ebbe beletartozott a nemzetpropaganda megszervezése, az intézményes keretek kiépítése és kialakítása, valamint a hivatásrendi struktúra népszerűsítése. Ennek terrénuma a Vaterländische Front országot behálózó szervezete lett, pontosabban azon belül az úgynevezett Neues Leben kezdeményezés volt hivatva a hivatásrendi berendezkedés előnyeit bizonyítani, illetve felépítésének elkerülhetetlenségét az osztrák társadalom széles rétegei számára elfogadhatóvá tenni.

³⁸ Reinhofer, Friedrich (1978): *Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann*. Wien.

Álljon itt a hivatásrendi államberendezkedés csak Ausztriára alkalmazható ideája a Vaterländische Front névtelen munkatársainak megfogalmazásában: *„A parlamentarizmus és a diktatúra között az a különbség, hogy az egyikben a nép, a másikban a diktátor rendelkezik befolyással és hatalommal. Szerintünk mindkettő szélsőséges berendezkedési forma. A jogos és az igazságos az, ami a közösség számára hasznos. A tekintélyelvű vezetést pontosan a jognak és az igazságosságnak szabad vezetni, tehát már maga is »vezetett«. Nem az ember a vezetés utolsó egysége, hanem az isteni törvények. A hivatásrendi struktúra célja és lényege a kis közösségek jogainak megszervezésében csúcsosodik ki. Minden közösség a természetes közösségre épül, melynek összejtje a család. A szakszervezet a közösség legszilárdabb támasza. A munkások jogait a szakszervezet politikai hatalma oltalmazza. A ma követelése az osztályhatalom és osztályharc helyett az, hogy legyen bér-igazságosság az ál-lamban.»³⁹*

Összegzésül megállapíthatjuk, a legitimista mozgalom, amely 1918-tól folyamatosan a független Ausztria eszményét hirdette, 1934 után közel került a kormány által képviselt politikai programhoz. Ez megnyilvánult bizonyos szervezeti törekvésekben (különösképpen a Vaterländische Front esetében). 1938 után a legitimisták üldözésnek voltak kitéve, többüket börtönbe zárták, sokan emigrációba kényszerültek, ahol tovább folytatták harcukat a független Ausztria visszaállításáért. 1945 után szerepük minimálisra csökkent.